

Գևորգ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

«ՄԵՂՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ» - Ն 1860-1880-ական թթ. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՄԱՍԻՆ

«...Աղէքսանդրայօլ Քաղաք փոքրիկ, բայց պզտիկ ու չստիկ,
անունդ է պօլ - բարիդ ու չարդ էլ է բօլ...»

Քաղցի

XIX դարի 40-ական թվականներից սկսած Ալեքսանդրապոլի մասին տեղեկություններ հանդիպում են Թիֆլիսի հայկական մամուլում («Կովկաս»): 1858թ. Թիֆլիսում Ստեփաննոս քին. Մանդինյանցի խմբագրությամբ հրատարակվում է պահպանողական ուղղվածություն ունեցող «Մեղու Հայաստանի» շաբաթաթերթը (1858-1886թթ.), որի նկատմամբ մեծ հետաքրքրություն է առաջանում Ալեքսանդրապոլի հասարակության բարձր խավի և հոգևորականության ներկայացուցիչների շրջանում:

Պարբերականին իր հրատարակության առաջին փուլում (1858-1862թթ.) Ալեքսանդրապոլից հիմնականում աշխատակցում էին Գավառական և Հոգևոր դպրոցների ուսուցիչները (Հակոբ քին. Տեր-Մխիթարյանց, Սյրտիչ Արաբաջյանց, Միմեոն Չմշկիկ), Հոգևոր դպրոցի բարձր դասարանների առաջադեմ աշակերտները (Հովհաննես Աղաբաբյան - Խոջայանց, Սյրտիչ Լալայանց, Հարություն Քյանդարյանց, Հովհաննես Լալայանց, Մարտիրոս Սառաջյանց): Բաժանորդների քանակով (22) քաղաքը մրցում էր Շուշիի և Մոսկվայի հետ: Թղթակցությունները մեծ մասամբ շնորհավորական ճառեր են, գովաբանություններ, առաջնորդական փոխանորդների և բարձրաստիճան հոգևորականների գալուստն Ալեքսանդրապոլ ավետող ողջույններ, աստվածաշնչյան թեմաների նկարագրություններով ու բնության պատկերներով հարուստ՝ կրոնական, պատմաճանաչողական, խոհական բնույթի, գրական արժանիքներով չփայլող բանաստեղծություններ և այլն: Այլի են ընկնում հատկապես «բեղմնատր ստեղծաբան»¹ Հ. Տեր - Մխիթարյանցի գեղեցիկ լեզվով գրված քերթվածները: Դրանցից մեկում հեղինակը՝ իբրև ազնիվ հայրենասեր, անվերապահորեն հավատում է հայ ժողովրդի «բարեբաղդ երջանիկ» ապագային:² Շաբաթաթերթում տպագրվող, երբեմն կրոնական աշխարհայեցողությամբ գրված ստեղծագործություններին բնորոշ էին վերամբարձ հայրենասիրությունն ու Հայաստանի երբեմնի փառքի մասին հիշատակումները:

Թղթակցությունների մեջ առանձնանում է հատկապես «...զհանդէս օրհնութեան հիմնարկութեան նորոգ կառուցանելի Եկեղեցոյն Հայոց բնիկ ժողովրդականաց Ալէքսանդրոպօլու...» հաղորդումը քաղաքի Սբ Նշան եկեղեցու հիմնարկեցի մասին:³ 1859թ. մայիսի 24-ին տեղի ունեցած այդ եկեղեցու հիմնարկեցին ներկա էին «մեծամեծ և երևելի» աստիճանավորներ, «մեծարու իշխաններ», կրոնական և դավանական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներ, արհեստավորներ՝ իրենց համքարական դրոշակներով, և «բովանդակ բնակիչք քաղաքի մերոյ»:⁴ Առաջնորդական փոխանորդը հանրությանը դիմում է նվիրատվություն անելու կոչով, ապա հատուկ շնորհակալություն հայտնում եկեղեցու հիմնափորության աշխատանքներին ջերմեռանդությամբ մասնակցած արհեստավորներին: Միջոցառման պաշտոնական մասի ավարտից հետո երեք վրաններում «վայելուչ նախաճաշիկք» է տրվում:

¹ Կ ո ս տ ա ն ե ա ն ց Կ., Ի՞նչ երգեր էինք լսում մեր մանկութեան օրերում, Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան (Գ.Ա.Թ), Կ. Կոստանյանի ֆունդ, վավերագիր 2, թ. 13:

² «Մեղու Հայաստանի» (այսուհետև՝ ՄՀ), Թիֆլիս, 1860, N 7, էջ 53:

³ Ալեքսանդրոպոլ, ՄՀ, 1859, N 27, էջ 210:

⁴ Նույնը:

Ալեքսանդրապոլից «Մեղու»-ին ուղարկվում էին նաև մանրավեպեր:⁵ Անստորագիր մանրավեպերից երկուսում նուրբ հունորով կերտված են տեղի բարձրաստիճան և ստորին հոգևորականների դիմագծեր:

1863թ. Համբարձում էնֆիաջյանցը, Պետրոս Սիմեոնյանցը, Ստեփան Բալասանյանցը և Գևորգ Տեր - Ալեքսանդրյանցը մի ընկերություն են կազմում ու ստանձնում «Մեղու»-ի հրատարակման գործը՝ հայտարարելով. «...նիւթերու ընտրութիւնը և առ հասարակ նրա ներքին ուղղութիւնը նոր հրատարակչի, նոր խմբագրի եւ նոր աշխատակցաց ազդեցութեան տակ ընկնելով, անտարակոյս մի նոր եղանակաւ ներկայանալու է...»:⁶ Նոր խմբագիրը՝ Պետրոս Սիմեոնյանցը, իր լրագրի գործունեության հիմնական, եթե ոչ գլխավոր սկզբունքը համարում էր լուսավորության տարածումը:

Ի տարբերություն առաջին փուլի՝ շարաքաթերթի հրատարակման երկրորդ փուլի (1863-1886թթ.) սկզբում Ալեքսանդրապոլից թղթակցություններ քիչ էին ստացվում: 1868թ. վերջերին Հակոբ Փամբոլսյանցի մի հոդվածով, որում պատմվում է դեպի Տարոնի Սբ Կարապետի վանք կատարած ճանապարհորդության մասին,⁷ փաստորեն, Ալեքսանդրապոլի հասարակական կյանքի վերելքի նոր սկիզբն էր ազդարարվում:

1860-ական թթ. վերջերից Ալեքսանդրապոլում կրթական - լուսավորական մեծ շարժում է ծավալվում: Անհրաժեշտ էր քանդել «տգիտութեան պարիսպները»,⁸ «Ալեքսանդրապոլու մտաւոր զարգացման աստիճանը» դուրս բերել «տակալին նախապաշարման շրջանից»,⁹ հասարակության համար պարզաբանել գիտության, լուսավորության, բարոյական դաստիարակության նշանակությունը: Մտավորականները և կրթական - հասարակական գործիչները հասկանում էին, որ միայն հասարակության ազգային ինքնաճանաչողության բարձրացման դեպքում իրենք կկարողանան հաջողության հասնել. «Մի ժողովուրդ, որ դեռ ինքնաճանաչութեան չէ հասել - նա դեռ փայլուն բաներով, մոզայով շլացող է»:¹⁰ Գործընթացը բնականաբար լուսաբանման, հասարակական քննարկման կարիք ուներ: Այս տեսակետից ազգային պահպանողական «Մեղու»-ն տվյալ ժամանակահատվածում ամենահարմար ու փորձառու պարբերականն էր: Ազգային պահպանողական հոսանքի ներկայացուցիչները «...հանրային ու տնտեսական հարաբերությունների բնագավառում ... կողմնակից էին անցավագին, զուսպ և չափավոր փոփոխությունների...»,¹¹ ինչը լիովին համապատասխանում էր ավանդապահ ալեքսանդրապոլցու նկարագրին և համոզմունքներին:

1860-ական թթ. վերջերից և 1870-ականների սկզբներից «Մեղու»-ին Ալեքսանդրապոլից նոր, քարմ ուժեր են սկսում աշխատակցել՝ Պետրոս Հայկազնյան (Սիմեոն Դարբինյանց, Հուր-Հեր, Հայկազունի, Լուր-Լեր, Հուր-հեր Սիմեոն, Պ.Հ.), Կարապետ Մատինյանց, Աստվածատուր Իսակյանց (Իսահակեանց), Աղաբեկ Արշակունի, Գևորգ Ղասապյանց (Գ.Յ.Ղ.), Բագրատ Մելիք-Սարգիսյանց, Սարգիս Բեկնազարյան (Ն.Բ.Ս.), Հովսեփ Կոստանյանց, Հովհաննես Մինասյանց, Գաբրիել Տեր-Հովհաննիսյան (Քաջբերունի, որոշ դեպքերում՝ ***, **), Հայրապետ Ղուկասյանց (Հ.Ղ., Յարեթ Լուկիաս), Ալեքսանդր Մխիթարյան, Գևորգ Տեր-Դավթյան, Մակար Տեր-Սարգսյանց (Գրիչ, Փառնակէս, Խցան, Մ.Տ.Ս.), Կարապետ Հովհանջանյանց (Կ.Յ., Կրպէ), Սարիբեկ Տեր - Մելքիսեդեկյանց (Գիւղացի ի քաղաքն Գիւմրի, Հին թիաթցի

⁵ ՄՀ, 1860, N 25, էջ 200: ՄՀ, 1861, N 18, էջ 144:

⁶ Բաժանորդագրութիւն 1863 ամի Մեղու Հայաստանի տասնօրեայ լրագիր քաղաքական եւ բանասիրական Հրատարակելի Հ. Էնֆիաճեանցից, խմբագրութեամբ Պետրոսի Սիմեոնեանց:

⁷ Յ. Փ ա մ բ ո ի խ չ ե ա ն ց, Տաճկական Հայաստանից լուրեր, ՄՀ, 1868, N 42, էջ 325 - 327:

⁸ Ա. Ի ս ա կ ե ա ն ց, Ալեքսանդրապոլի հիւանդանոցը, ՄՀ, 1871, N 30, էջ 236:

⁹ Մ. Դ ա թ թ ի ն ե ա ն ց, Նամակ Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1872, N 12, էջ 47 - 48:

¹⁰ Մ. Տ է թ - Մ ա թ ա ի թ ո ս ե ա ն ց, Մատենախոսութիւն, ՄՀ, 1882, N 109, էջ 2:

¹¹ Ա. Խ ա ն ա տ յ ա ն, Հայ հասարակական հոսանքները XIX դ. 50 - 70 - ական թվականներին, Պատմաբանասիրական հանդես, Եր., 2006, N1, էջ 274:

Խաչի, Ամիրա, Ղալաչի Մարգար, Գիւմրեցի ըխտավոր, Տիրացու Կարո, Ղալաչի Լօրիկ, քեռի Յակօ, Այցելու, Ղալաչի Մարգարի բանոր՝ Ղալաչի Թաթոս), Մինաս քին. Տեր-Պետրոսյանց և այլք: Նրանց հաղորդումներն իրենց վրա կրում էին ազգային պահպանողական գաղափարաբանության կնիքը, շատ հարցեր հաճախ միակողմանի էին մեկնաբանվում: Իհարկե, նրանց դիրքը անփոփոխ չէր, երբեմն նրանց հրապարակախոսությունը ազատական երանգավորում էր ստանում: Բաժանորդների քանակի մասին կարող ենք բերել միայն մոտավոր տվյալներ: Հայտնի է, որ 1873թ. Ալեքսանդրապոլում ստացվել է 30 օրինակ «Մեղու»,¹² 1879թ.՝ 54,¹³ իսկ 1881թ. համար բաժանորդների թիվը 100 - ից անցել է:¹⁴

Թերթում անխնա այսպանվում էր տգիտությունը, սնուտիապաշտությունը և «աննպատակ աւանդապահութիւնը»:¹⁵ Ալեքսանդրապոլում ընդունված էր «հինգ մտակատեաց և բարեկենդան հանդիսաւոր օրերը, այսինքն՝ Ջրօրհնէք, Չատիկ, Աստուածածնի, Մուրբ խաչի և Խաչ վերաց» ճոխ նշել:¹⁶ Հասարակությունը սովորություն ուներ Սբ Չատիկի օրերին մատաղ (ախար) անել և սեղան պատրաստել: Գումար էր հավաքվում (400 - 2000 արծաթ ռուբլի), որով 18 - 30 եզ էր գնվում, ու եփած միսը բաժանվում ժողովրդին:¹⁷ Մատաղի բաժանման ժամանակ անպակաս էին «շատ անպատշաճ խռովութիւններ, գրկողութիւններ և անբաւականութիւններ»¹⁸ և երկպառակություններ: Երևույթն արժանացավ առաջադեմ մտավորականների քննադատությանը: Նրանք կարևոր էին համարում իրազեկել, բացատրել հասարակությանն այդ սովորության ավելորդությունը և հորդորում հավաքված դրամով օգնել աղքատներին, «նոր սերունդը զարդարել բարոյականութիւնով», այն «մի բարի նպատակի», «մի ազգօգուտ նպատակի ծառայեցնել»: Պահանջում էին «...այդպիսի գումարները չոչնչացնել անբաններ մահացնելու, այլ բնակարաններ անմահացուցանելու կարելու նպատակով», դպրոցներ բացել, քանզի ժամանակը «դարու և աշխարհի քաղաքականութեան կանոնով ուսումն և գիտութիւն է պահանջում մեզանից»:¹⁹ Աստվածատուր Իսահակյանը գրում է, որ «ուսման կենաց ծառը» աճեցնելու գործում ալեքսանդրապոլցիները ցանկալի է նմանվեն իրենց ազնիվ հայրենակիցներին՝ արևմտահայերին.«...պանդուկներում կան սրճամոցերի մէջ սնուտի խաղեր խաղալով կամ ոչինչ հայրենասիրութեամբ անկարելի է ձեռք բերել դորան...»:²⁰

Առաջնորդվելով այն գիտակցությամբ, որ յուրաքանչյուր անհատ ունի «...անուրանալի պարտականութիւն ծառայելու որևիցէ մի կերպիւ իւր հասարակութեան հայրենյացը կամ մարդկութեանը...»²¹ նրանք հասկանում էին, որ իրենց համար բավական դժվար է լինելու. «Յիրաւի, անուրանալի է, որ արզելքներ խոչընդոտներ ու տարա-

¹² Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», Թիֆլիս, 1873, N 15, էջ 3:

¹³ Պ. Հ., Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1879, դեկտեմբեր, էջ 4:

¹⁴ Ալեքսանդրապոլից, «Պսակ», Եր., 1881, N 1, էջ 4:

¹⁵ Ալեքսանդրապոլու հայ ժողովուրդից միւր, Մի կարելուր խորհուրդ Չատկական ծախսերի առիթով, ՄՀ, 1870, N 5, էջ 35:

¹⁶ Այդ մասին տե՛ս նաև՝ Մեղրոսյան Կ. Վ., Արհեստավորական ավանդույթները և դրանց արտահայտությունները լեհինականցիների կենցաղում (պատմա-ազգագրական ուսումնասիրություն), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն (նյութեր և ուսումնասիրություններ), 6, Եր., 1974, էջ 233:

¹⁷ Ալեքսանդրապոլու հայ ժողովուրդից միւր, Մի կարելուր խորհուրդ Չատկական ծախսերի առիթով, ՄՀ, 1870, N 5, էջ 35: Պամանդապուլեանց Ա., Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1873, N 25, էջ 3: Տեր - Մարգարեանց Մ., Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1874, N 25, էջ 2: Յ. Պ., Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1875, N 17, էջ 4: Բարեացական, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1881, N 79, էջ 2:

¹⁸ Ալեքսանդրապոլու հայ ժողովուրդից միւր, Մի կարելուր խորհուրդ Չատկական ծախսերի առիթով, ՄՀ, 1870, N 5, էջ 35:

¹⁹ Ալեքսանդրապոլու հայ ժողովուրդից միւր, Մի կարելուր խորհուրդ Չատկական ծախսերի առիթով, ՄՀ, 1870, N 5, էջ 36:

²⁰ Ա. Ի ս ա կ ե ա ն ց, Ալեքսանդրապոլի հիւանդանոցը, ՄՀ, 1871, N 30, էջ 237:

²¹ Ա. Ի ս ա կ ե ա ն ց, Մի քանի պակասութիւնքը Ալեքսանդրապոլու, ՄՀ, 1871, N 35, էջ 275:

ձայնութիւններ կայատահին, դոքա միշտ կան և կը շարունակուին՝ քանի որ մեր ժողովուրդը, մանաւանդ գիղական հասարակութիւնը գուրկ է հիմնաւոր կրթութիւնից ու դաստիարակութիւնից»:²² Քաղաքի հողագործների մեջ դեռ տիրապետող էր ուսումն արհամարհող այն մախապաշարումը, թե «աշխարհք կարդացողների ձեռից պէտք է քանդուի»:²³ Պետք էր անդադար աշխատել կրթել ու դաստիարակել. «...ինչ որ կվերաբերի հասարակութեան օգտին կամ ապագայի ու ներկայի երջանկութեանը նորա համար չխնայել հոգւոյ չափ աշխատութիւն...»:²⁴ Այս կապակցությամբ հետաքրքիր է նաև Հովսեփ Կոստանյանցի մի թղթակցության մեջ արտահայտված միտքը. «...աշխարհի մի խորշում այսպիսի մի փոքրիկ քաղաքի մեջ, որքան որ պակաս է սորա լուսաւորութեան աստիճանը, որքան որ սակաւագիտ են սորա արժանաւոր գործունեայք, որքան որ շատ են անհասկացողութիւնից յառաջացած անտանելի խոչընդոտներն... գոնէ մի քանի տարիից յետոյ դարձեալ կարելի կլինի ունենալ մի այնպիսի հասարակութիւն, որը պիտի շնչէ իւր մայրենի բարեխառն երկրում աւելի առողջ և բարեբեր շնչով...»:²⁵

Ալեքսանդրապոլի կրթական կյանքը մշտապես «մեղուականների» ուշադրության կենտրոնում է եղել: Բազմաթիվ թղթակցություններում ներկայացվում են մասնավոր մախապարաններից շատերի անմխիթար վիճակը, ուսուցիչների և աշակերտների թվաքանակի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալներ, Արդության և հատկապես Սահականուշյան իգական դպրոցների տարեկան հաշվետվությունները, նրանց օգտին հասարակության, առանձին բարերարների կատարած նվիրատվությունները և այլն: Լուսաբանվում են մանկավարժական լավագույն մեթոդների կիրառման, դպրոցական դասագրքերի ստեղծման, թարգմանության հարցերը, վեր հանվում ուսուցման գործընթացի թերությունները և մատնանշվում դրանց շտկման ուղիները: Ուշադրությունից դուրս չեն մնացել նույնիսկ ուսուցչական խմբերի ներսում տեղի ունեցած մանրիկ գծությունները:

1870 - 1880 - ական թվականներին շատ էր արժարժվում նոր դպրոցներ բացելու հարցը: 1872թ. Հ. Ղուկասյանցն ափսոսանք է հայտնում, որ Սբ Ամենափրկիչ եկեղեցու վրա 80 հազար ռուբլուց ավելի գումար է ծախսվել, որով կարելի էր «բարձր ուսումնարան» ունենալ. «...առանց ուսումնարանի եկեղեցու ապահովութիւնը միշտ վտանգի մէջ է...»:²⁶ Նա նույն համոզմունքն էր արտահայտում նաև 1881թ., երբ հիմնավորում էր քաղաքի տարբեր թաղամասերում ամենաքիչը 4 դպրոց բացելու վերաբերյալ իր առաջարկը. «Մենք դեռ չենք խրատուել բանաւոր եկեղեցի կազմելու և լուսաւորելու վերայ մտածել: ... մենք դեռ էլի եկեղեցու գումարը ծախսում ենք նոր եկեղեցիներ կառուցանելու, իբր թէ եղածները մեզ տեղ չեն տալիս»:²⁷ Նշենք որ, չնայած հասարակական ակտիվ շրջանակների գործադրած ջանքերին, Ալեքսանդրապոլում այդպես էլ չբացվեցին արական պրոգիմնագիա և ռեալական (միջնակարգ) դպրոց,²⁸ իսկ Հոգևոր դպրոցը չվերածվեց Թեմականի:²⁹

Պ. Սիմեոնյանցի թերթը բավական մեծ տեղ է հատկացրել նաև Ալեքսանդրապոլի առաջնորդական փոխանորդության, հոգևոր իշխանության գործերին, եկեղեցի-

²² Մ. Տ է ր – Ս ա ր գ ւ ե ա ն ց, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1874, N 25, էջ 2:

²³ Աղ. Մ խ ի թ ա ր ե ա ն ց, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1873, N 15, էջ 3:

²⁴ Ա. Ի ս ա կ ե ա ն ց, Ալեքսանդրապոլի հիւանդանոցը, ՄՀ, 1871, N 30, էջ 237:

²⁵ ՄՀ, 1870, N 25, էջ 198:

²⁶ Հ. Ղ., Նամակ Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1872, N 25, էջ 100:

²⁷ Հ. Ղ., Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1881, N 224, էջ 2: Հմմտ. Հ. Ղ., Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1874, N 43, էջ 2:

²⁸ Ալեքսանդրապոլցի, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1874, N 18, էջ 3, N 22, էջ 2 -3: Թաղապետ, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1881, N 69, էջ 2 -3: Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1881, N 89, էջ 1 - 2:

²⁹ ՄՀ, 1873, N 11, էջ 3: Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1873, N 14, էջ 3: Պ. Հ., Ալեքսանդրապոլի վիճակային հոգևոր հայոց դպրոցը պէ՞տք է վերածել թեմականի, ՄՀ, 1882, N 60, էջ 1-2: ՄՀ, 1882, N 64, էջ 3:

ներին, հոգևորականներին, հոգաբարձուների ընտրությանը վերաբերող խնդիրների լուսաբանմանը: Հոգևոր արական և Արդության դպրոցների հոգաբարձությունների ընտրությունները բուռն էին անցնում, այդ պատճառով երբեմն լարվածություն էր ստեղծվում նորընտիր հոգաբարձուների և հոգևոր իշխանության ներկայացուցիչների միջև: Գտնվելով հոգաբարձությունների կազմում՝ կրթական - հասարակական գործիչներն ավելի լայն հնարավորություններ էին ունենում՝ ազդելու քաղաքի հասարակական գործընթացների վրա:

1870 - ական թթ. սկզբներին կրթօջախների մասին մի քանի թղթակցություններում Պ. Հայկազունին օգտագործել է լրագրողական մի հնարանը՝ Ս. Դարբինյանցի անունից նամակներ հղելով ինքն իրեն: Դա մեզ հիշեցնում է «Հյուսիսափայլ» ամսագրի ավանդույթները:

Տեղին է նշել, որ «Մեղու»-ին Ալեքսանդրապոլից աշխատակցել են նաև անհայտ հեղինակներ՝ կեղծ, այդ թվում լատինատառ, աստղանշային և այլանշան ստորագրություններով (Ալեքսանդրապոլու հայ ժողովուրդից մինը, անխարդախ Հայ ոմն, Օտարագզի ոմն, Բրուտ, Հանդիսատես, Այերօլիտ, Վահագն Կոպալ, Շամիրամ, Ալեքսանդրապոլցի, Կյումրեցի գնտակ, Պատգամատրներից մեկը, Անանուն, Մանետոն, Կայծակ, Վահագն, Փայլակ, Չայն բազմաց, Բարեացական, Ժողովականներից մեկը, Պատգամատր, Մելիկ, Սի ոմն և այլն): Պատահում են նաև անստորագիր թղթակցություններ:

Հանրության շրջանում ուսման և գիտության տարածման գործում «մեղուականները» ուսուցիչներից բացի մեծ դեր են վերապահում եկեղեցականներին. «Այժմեան քահանան պետք է առնու հասարակաց կրթութիւն, որ կարողանայ ապրել իւր ժողովրդի հետ մի կեանքով, տալով նորան միշտ բարձր բարոյականութեան օրինակ իւր գործով»:³⁰ Նրանց և «աշխարհիկ դասի կենդանի խօսքով ու գործունէութեամբ»³¹ պետք է բարձրացվեր հասարակության ազգային ինքնաճանաչողությունը: Պարբերականի միջոցով պատմվածքների, նկարագրությունների, նամակների, հաղորդումների տեսքով գիտելիքներ էին տրվում նաև հայրենագիտությունից՝ առած - ասացվածքներ, ժողովրդական տոներ, երգեր, սովորույթներ, կենցաղ և բարքեր, բույսեր, խաղեր, պատմական հուշարձաններ և այլն:

Առանձին դեպքերում «Մեղու»-ին քիչ բնորոշ համարձակ շեշտադրվածությամբ քննարկվել են տնտեսական խնդիրներ: 1872թ. երաշտի պատճառով Ալեքսանդրապոլում հացը թանկանում է: Աղքատների վիճակը թեթևացնելու նպատակով մեծահարուստներ Բաբայանցը և Չիթոդյանցը «մուսետիկ են գցում» փողոցները և հայտարարում, որ վերջիններս կարող են իրենցից մատչելի գնով ցորեն գնել:³² Ուսուցիչ Կ. Մատինյանցի կարծիքով, ժողովրդի աննախանձելի տնտեսական դրության պատճառը Ալեքսանդրապոլի վաճառականներն են, որոնք «...գործունէայ անձինք լինելով... խեղճ գիւղացիներին առան իրանց բռի մէջ և շինեցին իրանց ստրուկներ...»:³³ Բարձր տոկոսներով դրամ են տալիս և «...երբեմն անխղճաբար քշում բերում պարտքի տեղ խեղճ և անտեր գիւղացու եզր կամ կովը և թողնում նորան իրա ընտանիքի հետ յետին չքատրութեան մէջ կարօտ օրական պարէնի և ուրիշ անգամ գրկանքներ տալով...»:³⁴ Նմանատիպ երևույթների հանդէպ հեղինակի զայրույթն ակնհայտ է մասնավորաբար թղթակցության հետևյալ տողերում. «...չը կան Ալեքսանդրապոլում արթուն խղճով վաճառականներ և չկայ իսկ վաճառականական գործունէութիւն»:³⁵

³⁰ Նամակ Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1872, N 41, էջ 163:

³¹ Մ. Տ է ը – Մ ա ը ի ը ն ա ն ց, Մատենախօսութիւն, ՄՀ, 1882, N 109, էջ 2:

³² Ա.Մ., Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1872, N 21, էջ 84:

³³ Կ.Մ ա տ ի ն ց, Ալեքսանդրապոլի վաճառականները, ՄՀ, 1874, N 5, էջ 3:

³⁴ Նույնը:

³⁵ Նույնը:

«Մեղու»-ն, որ հայ գյուղացու անմխիթարական տնտեսական դրության պատճառներից մեկը համարում է վաշխատությունը,³⁶ «տզրկասեռ անձանց» ստեղծած իրավիճակից դուրս գալու համար Ալեքսանդրապոլի հասարակությանը կոչ էր անում ակտիվ լինել և բացել հացահատիկի հասարակական շտեմարաններ. «Շահասեր անձինք ամենայն տեղում կարող են երևան գալ, որովհետև նոքա միայն ճանաչում են իրենանց մասնատր շահն ու օգուտը, բայց սոցա գործունեության ատաղն առնելը միայն կարող է հասարակութիւնը, որին պահ է տուած ընդհանրութեան գործը»:³⁷ «Մեղու»-ի համոզմամբ այդ խնդրի լուծման մեջ պետք է գրավել նաև քաղաքի պատգամավորներին: Եկեղեցում իր քարոզների ժամանակ Ալեքսանդրապոլի առաջնորդական փոխանորդը հասարակությանը հորդորում էր բացել հացահատիկի շտեմարան: Հացի էժանությունը կենսական խնդիր էր, այնինչ «շահախնդիր մարդիկ» տանջում էին «խեղճ ժողովրդին» և բարձր շահ հետապնդելու նպատակով չէին բացում իրենց հացի ամբարները. «...աներևակայելի հարստահարութիւն, մեկին առ նուազն երեք վաստակ. ի՞նչ են ասում արդեօք այդպիսի պարոնայք իրենց խղճմտանքին...»:³⁸ Թանկություն ծնող գործունեներից մեկն էլ, ըստ Մ. Տեր - Մարգարյանցի, «Տաճկաստանի ճանապարհի» փակ լինելն էր, քանի որ «...Ալեքսանդրապոլ քաղաքը ոչ այնքան իւր շրջակայ գիւղօրէից, որքան Տաճկաստանից է ստանում իւր հացի պաշարը...»:³⁹ 1872թ. օրինակով՝ 1874թ. մայիսի 29-ին Կարսի փաշան կրկին Ալեքսանդրապոլի վաճառականներին արգելում է հացահատիկ ներկրել՝ վատթարացնելով «հասարակ ժողովուրդի» դրությունը: Թանկությունը և հացահատիկի պակասությունը, ինչպես պարզվում է «Մեղու»-ի էջերից, իրենց զգալ տվեցին նաև 1877 - 1878թթ. ռուս - թուրքական պատերազմից հետո:⁴⁰

Ալեքսանդրապոլում խաղամտությունն ու հարբեցողությունն անհանգստացնող չափերի էին հասել. «...Աս արալը թուղթ խաղալը միւր քաղքին մեջը զանիաթ է դառիր: Յիրիկունները կրակները կվառին թէ չէ, վրը գաստինցեն, որ կլուպը կուզես մտի. մէկ սաօլին չորս թարաֆը 20 - 30 մարդ կարթերը առիր, նստիր ու փարան խտտի, դարմնի պէս բոլ բոլ կուտան կառնին...»:⁴¹ Չէին խորշում զբաղվել վնասակար խաղերով նաև կանայք ու երեխաները: Կուրբն ալեքսանդրապոլցի հասարակական գործիչ Պ. Հայկազունու կարծիքով կորցրել էր «հասարակական ամենահարկատր և օգտաւէտ հաստատութիւններից մեկը»⁴² լինելու իր նշանակությունը: Վկայակոչելով Անգլիայի լուսավորության պատմությունը՝ նա գրում է, որ կրթող և լուսավորող հաստատության փոխարեն տեղի ժողովուրդը կլուր ասելով հասկանում է «թուղթ խաղալու կամ պարելու վայր»:⁴³ Նույն խնդրով մտահոգված մեկ ուրիշ մամակագիր, խոսելով իրենց տներում, զինետներում, սրճարաններում և մանավանդ կլուրում զանազան խաղերով տարված տղամարդկանց և կանանց մասին, գրում է. «Կարելի է, թէ ինձ մեղադրին, որ լուսատրված աշխարհի սովորութիւններից ոչինչ չեմ հասկանում, բայց իմ կարծիքով լուսատրության անունն աղճատել է՝ թոյլ հասարակաց ժողովարանի մէջ այդ տեսակ անմիտ պարապմունքներ»:⁴⁴ Նամակի հեղինակը

³⁶ Վ. Ռ-շ տ ո ն ի, Հայ հասարակական հոսանքների պատմությունից. 19 - թղ դարի երկրորդ կես, ետտեֆորմյան շրջան, Եր., 1956, էջ 32:

³⁷ Ներքին, ՄՀ, 1874, N 24, էջ 2:

³⁸ Մ. Տ էր - Մ ա ր գ ա ն յ ա ն, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1874, N 24, էջ 3:

³⁹ Նույնը: Հմմտ. Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1873, N 22, էջ 2:

⁴⁰ Հրամանոցը անակդար Ղալայի Մարգար, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1878, N 50, էջ 3: Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1879, նոյեմբեր, էջ 4: Ղալայի Մարգարի բանվոր՝ Ղալայի Թաթոս, Գազէթաջի աղայ, ՄՀ, 1879, N 80, էջ 3: Արծունեզիր, Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1880, N 7, էջ 4: Կ. Յ., Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1880, N 9, էջ 2: Ղալայի Մարգար, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1880, N 59, էջ 3 - 4:

⁴¹ Ղ ա լ ա չ ի Մ ա ր գ ա ր, Գազէթանի աղայ, ՄՀ, 1878, N 17, էջ 3 - 4:

⁴² Հուր-հեր, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1878, N 39, էջ 3:

⁴³ Նույնը:

⁴⁴ Մի ոմն, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1884, N 21, էջ 3: Հմմտ. Փառնակէս, (Ալեքսանդրապոլից) Ստոյգ լուրեր, ՄՀ, 1881, N 62, էջ 2: Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1881, N 248, էջ 3:

վերջում իր խոսքն ուղղում է հատկապես կանանց. «Մի՞թե առաել պատուաւոր չէր լինիլ կազմել գրականական գրոյցներ՝ առողջապահութիւն, ընտանեկան դաստիարակութեան, ժողովրդի և դպրոցի փոխադարձ յարաբերութեանց և այլ այս տեսակ օգտակար նիւթերի մասին...»:⁴⁵

1880-ական թթ. սկզբներին «Մեղու»-ի էջերում աշխուժորեն քննարկվում է Ալեքսանդրապոլում քաղաքային ինքնավարության մասին 1870թ. հունիսի 16-ի կանոնադրության կիրառման նպատակահարմարության հարցը: Այդ կապակցությամբ թերթի մի շարք հրապարակումներում տեղեկություններ կարելի է գտնել քաղաքի կառավարման վարչական ճկի, թաղապետական խորհրդի գործառույթների, քաղաքային տնտեսության որոշ ճյուղերի մասին:⁴⁶

Հաճախադեպ են եղանակի, տարատեսակ ապրանքների գների, սպասվող բերքի, մարդկանց և անասունների մեջ տարածված հիվանդությունների, բարեգործական - մշակութային ընկերությունների ստեղծման, բողոքական շարժման, թատերական ներկայացումների և այլ միջոցառումների, արտառոց դեպքերի մասին նորությունները: Այսպես՝ քաղաքը պատուհասող հորդ անձրևներից առաջացած 1862թ. հունիսի,⁴⁷ 1871թ. օգոստոսի,⁴⁸ 1873թ. մայիսի,⁴⁹ 1875թ. հունիսի,⁵⁰ 1876թ. հունիսի,⁵¹ 1878թ. հունիսի⁵² ջրհեղեղների մասին էին հրապարակումներից շատերը:

Այսպիսով, Ալեքսանդրապոլից «Մեղու»-ի հետ համագործակցում էին նրա հրատարակման իսկ օրից: «Մեղու»-ն քաղաքում ուներ իր կայուն համախոհները, որոնք տեղի հասարակական և կրթամշակութային կյանքում լուրջ դերակատարություն ունեին: Արժարժված թեմաների բազմազանությունը, թղթակցությունների քանակությունը իրավամբ վկայում է այն մասին, որ պարբերականը XIXդ. 60-80-ականների Ալեքսանդրապոլի հասարակական բովանդակալից առօրյան իր էջերում ամբարող արժեքավոր սկզբնաղբյուր է:

"ПЧЕЛА АРМЕНИИ" ОБ АЛЕКСАНДРОПОЛЕ 1860 - 1880-их ГОДОВ

___ Резюме ___

___ Г. Айвазян ___

Политическо - филологическая газета "Пчела Армении" издававшаяся в 1858-1886гг. в Тифлисе, широко освещала различные аспекты общественной жизни Александрополя.

В корреспонденциях, в основном поступавших из Александрополя, провозглашалось содействие воспитанию общества на прогрессивных идеях. Значительное количество фактических материалов способствовало пробуждению национального самосознания народа. Иные корреспонден-

⁴⁵ Մի ոմն, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1884, N 21, էջ 3:

⁴⁶ ***, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1880, N 95, էջ 3: Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1881, N 3, էջ 4: Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1881, N 17, էջ 3: Տ. Ա., Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1881, N 24, էջ 2-3: Վարդանեանց, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1881, N 29, էջ 2: Թաղապետ, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1881, N 58, էջ 2: ՄՀ, 1881, N 59, էջ 2 - 3: Պ., Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1884, N 27, էջ 3 - 4: Պողոսեանց Մ., Կարս, ՄՀ, 1885, N 39, էջ 3 - 4:

⁴⁷ Նորագոյն համրաք, ՄՀ, 1862, N 30, էջ 119:

⁴⁸ ՄՀ, 1871, N 32, էջ 253 - 254:

⁴⁹ Ա. Մ խ ի թ ա ռ ե ա ն, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1873, N 24, էջ 2:

⁵⁰ Գրիչ, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1875, N 25, էջ 3:

⁵¹ Հրամանոցի ծառայ Գալաչի Մարքար, Գազեթանի աղա, ՄՀ, 1876, N 23, էջ 3: Ալեքսանդրապոլից, ՄՀ, 1876, N 25, էջ 2-3:

⁵² ***, Ալեքսանդրապոլ, ՄՀ, 1878, N 23, էջ 3:

ты выступали за улучшение социальной жизни неимущих горожан и крестьян. Национально-консервативная идеология имела в городе ярых сторонников, которые высоко держали авторитет газеты.

Многие представители интеллигенции города поддерживали национально-консервативную идеологию.